

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 934

Title: *Advaitam Samdhana*

Ref. 934

934

Z

	:	Advaitānusamdhana	:	Title.
	:	Nṛsimhaśrama	:	Author.
sk	:	Muni	:	Editor.
	:		:	Year, Vols.
	:		:	Publisher.
वेदान्तः	:	Begin abruptly	:	Remark.

१३५

934

अद्वैतसंख्य

शक्तिरुततदिरिवतत्वरूपस्यालीकवेपिप्रसूक्षादिनातत्प्रतिपत्तितादृशतदर्थक्रिययोः संभवेनाद्वैतश्रुतिविरुद्धतत्तु
 लकल्पनायोगात् लाघवेनप्रपंचेसद्बुद्धेरकविषयत्वेनपरस्परविलक्षणा नेकविषयत्वायोगात् संभवति द्वैकोविषयः अन्यथा
 गोतोदेरप्यपकापः स्यात् घटादिपदोभेद्यतत्वरूपमात्रस्यसद्बुद्ध्यालंबनत्वेनघटः सन्नितिद्व्याकारप्रतीययोगाच्च सवे
 चघटोदेः प्रागुत्तरकालयोरपितत्सुवस्थादितिकारकव्यापारानर्थक्यं यत्सत्तत्सर्वदासदेवेतिनिर्यमात् घटोदेः
 सत्वरूपस्य असत्वरूपत्वानुपपत्तेश्च सदा सदेव स्यात् नहि धर्मस्यैवस्वरूपस्योपि समयभेदेन नानात्वं भवति तथाहि तदेक
 वानुपपत्तेः नव असत्त्वं न घटादिस्वरूपं किंतु तद्गुणैवेति वाच्यं सतो घटोदेः स्वासत्त्वधर्मिण्योगात् असत्त्वस्य कादाचित्कधर्म
 स्यत्वाश्रये विना असंभवाच्च एतेन वर्तमान कादाचित्काभावप्रतियोगित्वमेव अभावकाले घटोदेरसत्त्वं न तु दुष्टत्वमिति निर
 र्त्तं कादाचित्काभावकाले प्रतियोगिरचरूपा संभवेन तत्प्रतियोगित्वधर्मयोगात् प्रतियोगिकाले च कादाचित्काभावस
 भवात् घटोदेः सदा सत्त्वं प्रागुत्तरकालयो रनुपपत्तेः अपि न स्यात् तस्मान्न सद्बुद्धी घटादिस्वरूपविषया नापि सत्ताधर्मः स
 ताद्विशेषस्य ससुदार्थत्वे सत्तासतीन स्यात् तत्र तद्वैशिष्ट्याभावात् सत्ताद्वये प्रमाणाभावात् त्वस्यैव न संबन्धासंभवा
 त् अनेदस्यासंबन्धत्वात् अपि च सत्ताधर्मिणो घटोदेरसत्त्वं तद्गुणित्वयोगेन तत्सत्त्वं सत्ताधर्मित्वप्रयोजनं वाच्यं तच्च
 द्वैतैव सत्ता प्रयोज्यप्रयोजकत्वा संभवः आत्माश्रयत्वं प्रसंगश्च सत्तांतरं चेत्ते नैव अलं किमनया एव तत्रापि पर्यनुयो
 गद्वितिन सत्ताधर्मः किंच न तावदियं ज्ञातिः सर्वानुगतसद्बुद्धेः पराभ्युपगतज्ञातिविषयत्वायोगात् सामान्यादिहि निः
 सामान्यमितितन्मतं न वा सामान्याद्यसत् न च सामान्या दोसद्बुद्धिः सत्तासामानाधिकरण्यमवगाहते इति वाच्यं एका
 कपसद्बुद्धेः क्वचित्सत्तासमवायः क्वचित्तत्सामानाधिकरण्यमात्रं बलमिति विषयभेदकल्पनानुपपत्तेः अन्यथा गुणादीना
 मपि सद्बुद्धित्वेनैव सद्बुद्धिः स्यात् रूपत्वादीनामपि त्वन्मते तद्गुणधर्मणामिव परंपरया सत्तावैशिष्ट्येन सद्बुद्धिविषयत्वापपत्तेः एव
 मस्त्विति चेत् तर्हि लाघववत् न च अलं कारणमेव सेति ब्रह्मैव सत्तयात् तदध्यस्तप्रपंचे कल्पित ब्रह्मभोदास्यात्सद्बुद्धिरिति

न प्रपञ्चस्य पृथक्कृता न च सत्ता उपपत्तिरूपे सामान्यमिति वाच्यं तत्र न तावत् प्रमाणविषयता सत्ता ज्ञाने प्रमाणवत्त्वस्य सिद्धिष्यता
लक्षणत्वेन अन्योन्याश्रयात् स्वविषयत्वापाताच्च प्रमाणयोग्यत्वं सेति चेत् न योग्यता निरूपकघटत्वादेः सत्तासत्ताभ्यां दुर्निरूपेत्
न तद्योग्यता सिद्धेः श्रुतिबाधितप्रपञ्चे प्रमाणयोग्यत्वायोगाच्च योग्यताया अपि धर्मिणो भेदाभेदाभ्यां दुर्निरूपेत् ननु सत्तास
त्तासीन्येन विद्यमानार्थविषयज्ञानं प्रमेति नोक्तदोष इति चेत् तर्हि श्रुतिरजतादिसामान्यमेव प्रपञ्चस्य स्यात् तदज्ञानस्यापि उक्त
प्रमातृसंभवात् अतो नाद्वैतश्रुतिविरुद्धा प्रपञ्चसत्ता कल्पनीया अतएव अर्थक्रियाकारित्वसंबन्धमस्यपि न रजतादेरपि प्रीतिद्वेषाद्य
र्थक्रियासत्तात् तद्वान्तं प्रसंगाच्च नाप्यबाध्यत्वं सत्प्रपञ्चस्य नेतिनेति श्रुतिबाधितत्वात् ज्ञाननिर्वर्त्यतारूपबाधस्य परमते ईश्वरज्ञा
ननिर्वर्त्यप्रपञ्चे सत्तात् जीवज्ञाननिर्वर्त्यत्वं सुरवादेरप्यस्तीति तस्या सत्तापत्तिः केवलज्ञाननिर्वर्त्यपरमतेनास्तीति तदन्तरात्पस
त्तासिद्धिः सिद्धेते च तथा विद्यानामरूपा हि सुखदुःखादिश्रुतेर्न प्रपञ्चस्य ज्ञानानिर्वर्त्यत्वं नापि स्वाधिकरणवृत्त्ययताभावप्रतियोगित्वं
बाध्यं तदन्यत्वं बाध्यमिति वाच्यं संयोगादेः परमते असत्तापत्त्या तदधीनप्रपञ्चस्याप्यसत्तापत्तेः एकावकदेनेति विशेषणस्यासंभ
वादसंभवलक्षणं न च यत्र यदनुसृत्यते तत्र तदा वर्तमाना लताभावप्रतियोगिबाध्यं तदन्यदबाध्यमिति वाच्यं प्रपञ्चमात्रे परस्यान्यथा
ख्यातिसंभवेन तस्या सत्तापातात् तत्र तदा तस्य सत्तामिति विवक्षायां च निरुपाधिसत्प्रतीत्या लब्धनवापत्तिः वर्तमानकालीनबाधा
भावस्य श्रुतिरजतादिसाधारण्यात् त्रैकालिकतदभावस्य प्रत्यक्षायोग्यत्वाच्च तस्मात्सर्वप्रपञ्चानुगतस्य कृध्यालंबनसत्ता प्रपञ्चा
धिष्ठानं ब्रह्मेव यद्यपि निश्चयप्रपञ्चब्रह्मशब्दे केवेद्यं तथापि तत्प्रपञ्चतो दाह्यापन्नतत्तनात्मना सर्वप्रपञ्चेषु प्रपञ्चे मथापेक्षा सत्ताऽपि
राकाजातिः स्वरूपेण दृश्यमानापि व्यक्तं विशेषेण दृश्यते एवं च अनुगतस्य कृध्यानुगृहीतस्य दृश्यश्रुतिसिद्धासत्तात्तिरेकेवेति सदृश्यप्र
पञ्चसु सदस्यत्वा श्रुतिरजतवदनिर्वचनीय इति सदृश्यवृत्तिः तथा च श्रुतिः यथासंख्येकेन मृत्सिद्धेनेत्याद्या मृदादिविकारस्य घटादेः
नृपात्तदर्शनपूर्वकं कारणमात्रस्य त्वं प्रदर्श्य एवं सौम्य स आदेशो भवतीति जगत्कारणविकारणमात्रस्य प्रमितिदिशती एनमेवा
र्थदर्शयति एवं प्रपञ्चस्य उल्लिखितविनाशाभ्यां सदसत्तोरसंभाव्यमानाभ्यां प्रपञ्चः श्रुतिरजतादितुल्य एव एव दृश्यस्य प्रपञ्चस्य दृ
श्याध्यासमंतरेण तत्संबंधासंभवेन दृश्यमानत्वासंभवादपि प्रपञ्चो ध्यस्त एव ननु ब्रह्मस्वरूपसत्ता किं सत्ताविशिष्टं उत न आद्ये

संधानं

क

तद्वैतश्रुतिः धर्मरूपसत्तापक्षोक्त्यु दूषणप्रसंगश्च अतएव न द्वितीयः ब्रह्मण असत्तापत्तिश्चेति चेत् न तस्य स्वतएव सद्रूपत्वात् यथा
सत्स्य सत्तालता स्वतएव ननु सत्ता कृता तद्वत् सत्स्य अस्वाभाविकत्वे स्फटिकलोहिल्यादिवन्मृषापातात् ब्रह्मसदिति बुद्धिश्च
अविद्यादशायां विशिष्टस्वरूपयोः कल्पितमिदं घटादाविव सद्देशिह्यविषयेवेति नानुपपन्ना तच्च सच्चैतन्यानेदात्मकं विज्ञानमा
नंदब्रह्मेत्यादिश्रुतेः चैतन्यभिनस्य तदध्यासमंतरेण संबंधासंभवेन प्रकाशायोगात् अध्यासे तु च असत्तापत्तेः चैतन्यं च अनाद्य
नंतमिति वक्ष्यते चैतन्यमपि बाधायोग्यत्वात् तदेव सत्त्वस्य च तत्त्वरूपत्वात् न तावच्चैतन्यस्य ज्ञाननिर्वर्त्यत्वरूपबाध्यत्वं संभवति स्त्वा
यिनः स्वप्रयुक्तविनाशायोगात् ज्ञानोत्तरासंभवाच्च ज्ञानस्य अद्वयत्वात् न च हेनिज्ञानानन्ताशः हेनितन्ताशसाक्षिणस्तदयोगा
त् न च अनाद्यद्वयज्ञानस्य नाशोत्तरसंभवति निराधिकरणा विनाशासंभवात् आधिकरणात्तरसत्त्वे च तदेवानेवं चैतन्यं नापि चै
तन्यस्य असत्ताभावरूपे बाधः तस्माद्वैतस्यैव अबाध्यत्वात् तस्माच्चैतन्यमेव सत् एवं उदाहृतश्रुत्या आनंदात्मकमेव तत्
अन्यथा चैतन्यात्मकमोक्षोद्देशेन प्रस्तावतो प्रवृत्त्यनुपपत्तेः एवं अनिर्वचनीयप्रपञ्चे अनुगतामहासत्ता सच्चैतन्यानेदात्मकं ब्रह्मिति सिद्धं
एवंगोवादिजातिरपि प्रपञ्चानुगता आत्माध्यासे कालमायैव ब्रह्मेव ननु अनन्तताजातिः कथं माया स्यात् मायाया ज्ञानानिर्वर्त्यत्वा
त् ज्ञानेन निरुपपत्तिरिति चेत् न तावन्मायाया अनादिजगत्प्रवाहप्रकृतिभूताया अनादिताभावः अनंतत्वं गोवादेरपि नास्ति
सर्वस्यापि जडस्य विनाशानियमात् अन्यथा द्वैतश्रुतिविरोधात् नामरूपप्रपञ्चमात्रे तथा विद्यानामरूपा हि सुखदुःखादिज्ञाननि
र्वर्त्यश्रुतेः सर्वमुक्तिसमये तत्सद्रूपे प्रमाणाभावाच्च न हितदन्तरमपि गवादिव्यवहारोक्ति तदाश्रयव्यक्तिमंतरेण तत्सत्ता नु
पपत्तेश्च न हि धर्मिणाम् तदध्यासमिति चेत् तर्हि काल एव घटादिस्यात् घटत्वाध्यास्यत्वात् तत्समवा
यस्यापि तत्र हेतुः तन्निरूपितसमवायाश्रयस्यैव तद्व्यवहारालंबनत्वात् कालस्य अविद्याकार्यत्वेन सहजासाक्षिण्येनैव निवृत्तेः ॥
स्य कालशब्दवाच्यश्चेत् तस्मिन् अविद्याध्यासमिति चेत् तस्मात्संभवात् अविद्यावत्तद्विनिर्गोवादिजातिरिति ननु अनादिभावत्वानिसेव से
तिकथं अविद्या अतएव व्यक्त्यभावेपि तत्त्वितिरिति चेत् न मायाया व्यभिचारात् आगमविरुद्धत्वाच्च भूतानुमानस्य अनादिप्रो

गणवस्यैव अनादिभावस्यापि तानि कर्तव्यं समवधानात् न निवृत्त्युपपत्तेरप्रयोजकत्वात् कश्चिद्व्यतिरेकनिवृत्तिर्न वा निवर्तकमिति विशेषः महास
 नैवेगोवादिजातिरिति पक्षे न तद्वानुपपत्तिः नन्वेव घटादिव्यतिरेकप्रमाणात् तद्विषयतया तद्व्यतिरेकप्रमाणात् न च पटादिव्यतिरेकप्रमाणात्
 तत्रकारणमिति वाच्यं पटत्वाधिकरणव्यतिरेकप्रमाणात् पटादिव्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 विशेषस्य वक्तव्यत्वात् अन्यथा कथं पटत्वादीनां तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 प्रतीतिमात्रस्य अतिप्रसक्तत्वात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 तत्वादीनां तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 स्वरूपविशेषोदवतद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 दाह्यापनयेव सत्तया मायया वा तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 मोवा आद्ये इदमिति ज्ञानेपि व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 तादिविशेषत्वात् द्वितीये तस्यापि व्यवस्थायां विशेषांतरप्रसंग इति निरस्तं व्यवस्थायां तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 आवश्यकत्वेन नैवेदात्तत्वात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 रणसाधारणावयवसमुदायस्य स्तेभ्यः शब्दवाच्यत्वेनेदमिति ज्ञानेतावदवयवसमुदायास्फुरणेन अस्मन्मतेन रणसाधारणा
 दिसंशयानुपपत्तिः अपि च पटादिशब्दसंगतिग्रहणात् प्राक्प्रत्यक्षविधिनिमित्तं पुनः स्फुरितपटादौ पटो न वेति संशयोद
 श्यते स एव सति न स्यात् पटादिव्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 निश्चितमिति वाच्यं एवमपि तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 तिवेन पटस्यैव रूपेण शब्दस्य तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 वाकार संशयविरोधिन भवति तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 नैवेदितसंशयानुपपत्तिः नापि वाच्यत्वं स्वरूपातिरिक्तो धर्मः तस्य दुर्निरूपत्वात् तस्य कृतपदार्थानंतर्भावात् ॥

नापि पराभिमतजाते प्रमाणमस्ति पटद्वयादिप्रत्यक्षस्य वर्णितव्यव्यतिरेकविशेषविषयतया अन्यथा सिद्धे रूक्तेत्वात् ननु नानाव्यक्ति
 बुपटः पटद्वयानुगतबुद्धिः अनुगतधर्ममेव विषयीकुर्यादिति चेत् किमिदं बुद्धेरनुगतत्वं न तावत् स्वरूपैक्यं बाध्यात् घटपटा
 दिषु विलक्षणेनैव सन्नाहलं न दर्शनात् एकाकारत्वमिति चेत् पटत्वाधिकरणमात्रस्यैव तन्नानाव्यप्युपपत्तेः तदेकं वा घटपि
 न सिद्धं लाघवात् सिध्यतीति चेत् न ह्यतस्वरूपातिरिक्तैकधर्मकल्पनायां गौरवात् प्रमाणानं पक्षितस्य तदेकस्य सत्त्वा
 धवमप्रेणाप्यसिद्धः प्रत्युत एतद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 घटत्वं तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 शेषस्य तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 कारणतावच्छेदकतया वा अनुगतजातिसिद्धिः कार्यतादरापि परमते तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 नपेक्षत्वात् अन्यथा तत्तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 तेन तत्कार्यतानिरूपणमेव न स्यात् न ह्यनुगतकालवृत्तिर्न तत्स्वरूपातिरिक्तसंभवति एवं कारणत्वमपि तत्समये तत्त्वादित्स्वरू
 पमेवेति न तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 दिजातिमात्रविषयत्वात् न चैव अपूर्वपटादिव्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 पक्षे वा कथं न हि संगतिग्रहणकाले अनुपपन्नोपपत्तिः कथं शब्दाभिधेया तत्र पटादिशब्दस्य संगतिग्रहणभावादिति वाच्यं जाति
 न विषयीक्रियत इति चेत् सामान्यमपि हि तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 नानाव्यक्तिः सदा तत्समवायिनी भवति ननु संगतिग्रहणपदार्थस्मरणवाक्यानुभवानां समानाकारत्वमपेक्षितं अन्यथाऽतिप्रसंगा
 त एव यत्स्वरूपैक्यं तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 पटाकारत्वादिति चेत् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 व्या अविशेषितधर्मत्वादनिरूपितव्याप्तिरेव सामान्यव्याप्तिश्च नानाव्यतिरेकप्रमाणात् सामान्योपाधौ व्याप्तिग्रह इति तद्व्यतिरेकप्रमाणात् तद्व्यतिरेकप्रमाणात्
 त एव पटादिशब्दस्य अक्षादिव नानार्थत्वापरिहारार्थं एकाधर्मोऽनुगतः स्वीकर्तव्य इति निरस्तं परस्परविलक्षणानां नानार्थत्वाभावेन अक्षादि

अद्वैता-धानं

[illegible]

वात् एवमपि संयोगांतरा संभवेन पटानुसृजेतः किंच यदपटसंवारधः ततः पृथक् स्यात् तर्हि तदपेक्षया दीर्घः स्यात् कार्यस्य भवन्मते
कारणाधिक परिमाणवत्तनियमात् दीर्घच परिमाणं तच्चातुर्विध्यस्य परैराश्रितत्वात् तत्त्ववयवासंभवे तस्य तत्त्वसंभवे तत्वेन तदधिक्यं
ल्योपलभ्य प्रसंगश्च एवमुक्तितत्त्वारधपटाधवत्त्वाद्यो गुरुत्वाद्याधिक्यप्रसंगाच्च तस्मान्नास्तिकार्यद्वयं यस्मिन् पटत्वादिसंभवे यात्
नन्वेवं तत्त्वादिकमपि कार्यद्रव्यांतरं न स्यात् स संतयेव तत्तर्हि अणुसंघात एव सकलमिति न किंचित् प्रसङ्गः स्यात् न जगन्मूलकार
णत्वाणुत्वाभावात् निरवयवं परममहत् ब्रह्ममायाशैबलं अनिर्वचनीयवियदाधवत्त्वांतरात्मना विवर्तते तद्देह तद्वाक्यकृतमा
४ स्यात् ४ मीननामरूपाभ्यामेव व्याक्रियत इति श्रुतेः वियदादिके चैकैकं महदपि सृष्टमत्वात् प्रत्यक्षयोग्यं सृष्टमत्वाच्च स्वरूपविशेषो न व
णुपरिमाणं नियं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं इति सर्वगते सूक्ष्मं चेति श्रुतेः लोकपिसमानपरिमायायोः पटयोः स्फुटसूक्ष्मव्यवहारदर्शना
त् एवं च पचीकरणेन तत्तद्भूतं तत्संयोगविशेषवत् वियदाधवत्त्वात् प्रत्यक्षयोग्या भवति दृश्यते हितं तूना तत्त्ववयवानां च संयोगवि
शेषः तंतुद्वयं हि संयुक्तमपि नैक तया प्रतीयते तत्त्ववयवास्तु परस्पर संयुक्ता एव तया प्रतीयत इति अस्तित्वमहन्विशेषः तस्मान्मस
ना व्याप्या जगतिः काप्यस्ति नाप्यपाधिरूपमप्यनुगतसामान्यमस्ति जातेरिव तदयोगात् उपाधेर्नाना यदार्थपटितत्वेन अनुगमा संभवा
च्च अतो महासत्ता ब्रह्मेव तत्तदवच्छात्मना व्यवक्रियत इत्येवं ब्रह्म तदुक्तं सकल वाङ्मनसातिगता चितिः सकलवाङ्मनसव्यवहारा
गिति नन्वेत् अनिर्वचनीयं ब्रह्मतिरिक्तं सर्व एवमपि प्रतीतिसिद्धप्रपंचस्वरूपेण ब्रह्मसद्वितीयं स्यात् न च भुक्तौ प्रपंचो नेति वाच्यं तर्हि दृशा
विशेष एव तद्वितीयं स्यात् न सर्वदेति चेत् न अनिर्वचनीयस्य प्रतीतिसमयेपि तदधिकरणे तदसंताभास्य आवश्यकत्वेन द्वैताभावरूपोद्भूत
वस्य सर्वदा सत्त्वात् किंच घटः स नृपटः सन्निसादिरूपेण प्रतीयमानो द्वैतस्य सत्स्फुरणात्मत्वेन कुतस्तस्य सद्वितीयता सदस्य स्फुरणस्य
स्वरूपत्वात् ससं नामरूपे ततोतिरिच्यते इति चेत् निरूपयतु तावद्भवान् नामरूपाभ्यां ब्रह्मणा ब्रह्मदेः तेषां सदात्मतया स्फुरतः उत न
असं नृत्वरूपमिति कुतो ब्रह्मणस्तदवच्छेदः आद्यतदेव तयो रपिरूपमिति न सद्वितीयत्वं ननु प्रतीतिसिद्धतया रूपकथं उपलभ्यते इति
चेत् न वयं प्रतीतिसमपलपामः किंतु प्रतीतयोस्तयो ब्रह्मेव स्वरूपमिति ब्रह्मः यतो बुद्ध्या सत्स्फुरणाभ्यां निष्कृष्यमाणयोस्तयो रपि
सदात्मत्वेन वस्फुरणं अन्यथा नास्ति सत्त्वात् प्रतीतिविरोधः न वा भवाद्विः साव विरोधः एवं च अविवारदशायां अविवेकिभिर्घटा
दिप्रतीत्या कोप्याकारो गृह्यते यद्यपि तथापि तस्य स्वरूपसंज्ञिदानदात्मकं ब्रह्मेवेति नोक्तदोषः श्रुतिरपि नेनेन किंच नानावृत्तनेनेन
किंच नासंभृतं अंतर्बहिः श्रुतं सर्वव्याप्यनारायणस्थितः इदं सर्वयदयमात्मधासर्वस्य दृश्यस्य दृग्गुणब्रह्ममात्रं दर्शयति सृष्टिः श्रु
तिरपि दृग्दर्शमवस्थितिर्दर्शयत्येवं तमेव दृश्यति इयमेव सत्किरुतवादिम दृष्टिः सृष्टिगिराण्युच्यते एवमर्थसत्तावृत्तप्रतीतिमात्ररूपा ॥

यदासुप्तः स्वप्नं कंचन पश्यत्यस्मिन् प्राणा एवैकधा भवति तदेनं वाक्यं सर्वैर्नामभिः सय हायेति इत्याद्या सुषुप्तोऽसर्वस्य ब्रह्मणालयं
 सयदा प्रतिबुध्यत इत्यादिना वाक्येन प्रतिबोधसमये ब्रह्मणः सर्वस्य सृष्टिचर्चयं यमेवादिशति; एतादृश्यामपि स्थिते प्रसुप्तिना दिव्यवहारः
 स्वप्नादिवदुपादनीयः आधिकारिविशेषेणैव शक्तिरेतादृशः सृष्टिप्रतिपादयति नष्टयकजनसाधारणं यथकजनानां तादृश्यामिव सृष्टौ
 विपरीता धर्मोऽनिरविलम्ब्य बहुरूपपतेः एतेदेव सदादिस्वरूपं ब्रह्म तत्त्वमस्यादिवाक्यतत्त्वेन लक्षणाया गृहीता त्वेपदार्थजीवात्मस्वरूपत
 व्याप्तिपादयति तथा हि देहो न जीवः भौतिकत्वात् घटादिवत् देहश्चरुपादिमत्वात् भौतिकः जन्मविनाशवर्गा देहस्य कर्तृभोक्तृभेदा
 योगात् अन्यथा कृतनाशादिप्रसंगात् ममशरीरमिति ममप्रसंगलक्षणत्वात् तस्य नाहमिमांसा प्रसंगलक्षणता हं शब्दमिमांसा प्रसंगश्च
 हृदेरध्यक्षात्मतादात्म्यादन्वयासिद्धः अतएव न चक्षुरादीनामप्यप्यत्मा चक्षुषा ह्यपश्यामीति कर्तृकरणभावेन संप्रतीतेः याहमे
 द्राक्षं सोहं १८ गौमीति निर्विल विषयद्रष्टृभेदानुभवाच्च मनसोपि निर्विल ज्ञानसाधारणं कर्णतया सिद्धस्यानात्मत्वात् एत
 स्माज्ज्ञायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि चेति तस्मात्सन्निवृत्तत्वाच्च नापि सन्निवृत्तज्ञानमात्रा क्षणिकत्वस्य परमर्षिप्रतीतिरिति निरस्त
 त्वात् सर्वेषामेषां सुषुप्तावभावाच्च नात्मत्वं आत्मनस्तदानीमपि सत्वात् अस्तुतिर्हि देहादिव्यतिरिक्तः स्थायी कर्त्ता भोक्ता आत्मा अ
 हं प्रत्ययगम्य इति चेत् न अहं प्रत्ययगम्यत्वे दृश्यस्य तस्यानात्मत्वात् यत्तदृश्यं तत्त्वव्यतिरिक्तं द्रष्टृकमिति हि सुप्रसिद्धानियमः
 तत्तत्क्रियाकर्त्तृत्वं तदकर्मत्वमनियमाच्च नाहि चेन्नैव गता गतिकर्म ग्रामादिवी गतिकर्म तत्कर्त्ता नाप्ययमहंकारो विषयत्वं विनैव विष
 यज्ञानेन सिध्यतीति वाच्यं स्वातिरिक्तज्ञानजन्य व्यवहारविषयस्य ज्ञानविषयत्वमनियमात् शानान्यस्य स्वातिरिक्तं द्रष्टृकत्वं
 नाप्ययं दुःखादिधर्मी स्वप्रकाशः अहं दुःखादिविशिष्टप्रत्यक्षविषयस्य तदयोगात् अन्यथा दुःखादेस्तदात्मवृत्तिरस्य च
 सिद्धेः न ह्यन्यस्मिन् स्वप्रकाशे अन्यत्विध्यति न वा तयोऽस्मिन्मते इव आध्यात्मिकं तादात्म्यमस्ति किंच अहमिह वासीति
 प्रतीयमानस्य मध्यमपरिमाणत्वात् न आत्मत्वं व्यापनशीलस्येवात्मत्वात् न चेदज्ञानं आत्मन्यारोपितं देहपरिमाणविष
 यमिति वाच्यं अहमनुभवविषयस्य प्रत्यक्षेण देहादिभेदग्रहे वादिविवादाभावप्रसंगात् अहमनुभवविषयाहंकारस्य इतो
 धिकपरिमाणे प्रमाणाभावाच्च धर्मिग्राहकप्रत्यक्षप्रमाणे विरोधेन तद्विधुत्साधकानुमानस्य प्रमाणत्वात् आकाशस्तु
 तिनिर्दादिशब्दस्येव व्यवहितक्षेत्रादेतददृष्टकार्यसंस्कारादिनिष्पत्तेः अन्यथाप्यन्येन ततोपितद्विधुत्वासिद्धेः तस्मादना
 त्माहंकारसाध्यात्मा ततोतिरिच्यते साक्षिणः साध्यादन्यत्वं स्य घटादिसाक्षिणि दृष्टत्वात् सच न दृश्यः उक्तदोषप्रस
 गात् किं तु दृश्यः तथा हि दृक् तावदहंकारधर्माच्चक्षुरादिजन्या सराभिभवात् ज्ञानादन्या न दृष्टे द्रष्टारं पश्यति श्रुतेः

घ

तत्र हिषध्यां तद्वा द्विपदं वेद्यां द्विर्दर्शयति द्रष्टारमिति च द्रष्टृत्वं दृष्टिं अन्यथा तस्या दृष्टवानुपपत्तेः ग्राहकाभावेन वृत्तितदाश्रयपेरसि
 द्वैश्वमनसस्तदुपादानस्याकारणत्वात् मनसा धेव पश्यतीति मनो धर्मेण ज्ञानेन आत्मन आरोपितं द्रष्टृत्वं दर्शयति तत्र च मनो
 निमित्तमेवेति तृतीयानविरुध्यते अनुव्यवसायस्य कल्पनायाः नानाविषयत्वं प्रसंगेन गौरवाच्च अतएव सा च दृगेका
 बुद्धिः सुखदुःखादिविषयानंतज्ञानकल्पने गौरवात् सुखाद्युपादकव्यतिरिक्ततदुपादक व्यापरादर्शनेन सुखाद्यनुभवेऽप्यस्या धनुभ
 वस्य सुखादिविषयत्वात् अन्यथा सिद्धनाप्यनुभवेन तदुपादकत्वेन अतिप्रसंगाच्च अनुभवेकाकारबुद्धेः सदेवेत्यादिश्रुतिसिद्ध
 सदनुगतबुद्धिर्वि तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतिसिद्धानुभवेकविषयव्येयत्वात् लाघवेन तद्विपरीतानंतानुभवतदनुगतानुभवत्वं
 विषयत्वं कल्पने गौरवप्रसंगेन तदनुपपत्तेश्च सचानुभवो नित्यः न हि द्रष्टृदृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते इति श्रुतेः सकलविषयानुभवेऽप्युपा
 दकविनाशकस्य कस्यचिदसंभवाच्च अहं तानुभवनाशसाधकसंभवाच्च न हि नाशः स्वतः सिध्यति स एव सर्वेषामात्मा उक्तानुभ
 वात्मभेदे प्रमाणाभावाच्च समज्ञानं इत्याद्यनुभवस्य वृत्तितदवच्छिन्नानुभवविषयत्वात् वृत्तिश्चक्षुरादिव्यापाराथवत्वाय द्वाधीर्भी
 रित्यादिश्रुत्या च अविद्या निवृत्तेयच मनः परिणामरूपा कचिदभ्युपेया अनुभवात्मा भेदे च आत्मेवास्य ज्योतिर्भवतीत्यादिश्रुतिः
 प्रमाणं अन्यथा आत्मनेपि दृश्यत्वात् आत्मत्वे स्यात् एवं दृक् रूपत्वाद् दृश्यादहंकारादन्य एवात्मा एवं परमप्रमास्पदतया आनंदरूपत्वादिपि
 दुःखिनोहंकारादन्यः सुखसाधनस्य सुखनिमित्तप्रम तया अनौपाधिक प्रमायोगेन सुखसमवायिकारणतया तस्य परमप्रमास्पद
 त्वासंभवात् सुखसमवायिन एव दुःखसमवायितया परमदोषप्रसंगात् आत्मा सुखसमवायी तथा एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्या
 पीति श्रुत्या स्वात्मा विक्रमे प्रमाणाभावेन च सर्वव्यापितया प्रादेशिकादहंकारादन्यः अहंकारश्च प्रादेशिक इत्युक्तं आत्मनोऽणुत्वे
 सर्वांगव्यापिसुखाद्यनुभवप्रसंगः मध्यमपरिमाणे च तस्यानित्यत्वं स्यात् शरीरव्यवहितघटादेष्टेतन्यासंबंधेन अपरोक्षासंभव
 श्चेति सर्वगत एवात्मा ननु आत्मनोऽहमनुभवगोचरादन्यत्वे घटादिवदनात्मत्वं स्यादिति चेत् न वस्तुतोहंकाराभेदाभावे व्यात्मनस्त
 सिव अहंकारस्य अन्यस्तत्त्वस्वत्मानर्थेन मुंजौषीकयोरिव अभेदा नाहमित्यनुभवापपत्तेः अन्यथा कथमप्यहंकारानुभवा
 संभवात् तत्करणस्य तद्वत्त्वात् ज्ञानपरिणामिनो ममज्ञानसत्त्वरूपत्वायोगात् श्रुतिश्च अहंकारादा
 त्मानं एव क्विवेचयति अंगुष्ठमात्रः पुरुषोत्तरात्मा सदा जनानां हृदये संनिविष्टः तं स्वात् शरीरात् अहं हंमुजादिवेषी

कां धैर्येण कुरु मम तत्तं विद्या कुरु मम तमिति अत्र चो गुणान्मात्रं दूति अहंकारतादात्म्यं तस्य दर्शयति अन्यथा सर्वगतस्य तदनुपपत्तेः
 अत्राभेदिति निष्कर्षाहंकारं स्वप्रकाशव्यापिनं दर्शयति सर्वव्यापी सर्वभूतं तदाभेदिति श्रुतः सदा जनानामिति निर्देशाच्च अत
 एव धैर्येण तदाहंकारे चने ग्राह्यविशेषं दर्शयति अथ यो वेदेदं ति प्राणीति स आत्मैति श्रुतिरपि धारति वेदन क्रिययोः सामानाधि
 करण्यं दर्शयितुं हंकारा समो रभेद प्राप्तिरित्युक्तं वेदने पादनेन धातु तत्तु ग्राहिणा भिदं च दर्शयति अन्यथा योजिघृति स आ
 त्मेत्येव वेदेत् तस्यैव वेदसि मतात्मवात् केवले तदेकं करे हंमिसात्मप्रत्ययायोगात् स्फुटित्व्याह तस्य अहमनुभवस्य केवलात्म
 विषयत्वायोगात् सुषुप्तौ विना शिना हंकारस्यात्मवायागाच्चाहमनुभवगोचरतत्त्वाद्वात्मानो भिनो अत्र युपगमयो एवं
 बाह्यमर्थे प्रमातृता धनुभवस्याहंकारतद्वै विषयतेया न्यथा सिद्धेन चिदात्मधर्मत्वासाधकतया तदन्यप्रमाणाभावनं च आ
 त्मानप्रमाता अतएव न कर्ता भोक्ता वा निरवयवात्मनित निमित्तसंयोगात् संभवादपि नात्मनि प्रमाधु सति संभवति नवान्ना
 त्मनः प्रमादिना कश्चित् संबंधोक्ति समवायस्यात्मनो संबंधा संभवेन तस्य तदीयत्वासिद्धः संबंधो तस्य समवायान्यस्य
 संभवेन समवायांतरा नवच्छा एवं समवायस्योपपत्तावपि अद्य समवायवादे च सर्वत्र संबंधमप्रसंगः संबंधस्युत्पत्तेः प्राकृत
 संबंधा संभवेना नान्यतानेक समवायाप्यप्रामाणिकः एवमन्यस्यापि धर्मस्यात्मनो भेदाभेदाभ्यां संबंधो संभवेनात्मानि
 धर्म एव तथा च श्रुतिः असंगो ह्ययं पुरुषो देवलो निर्गुण इति तथाप्ययं स्वाध्यस्तो हंकारात् स्वस्य भेदमपश्यत्तमात्मत
 यामन्यमात्मतदुर्मानप्यात्मन्यारोपयतीति नानुभवविरोधः अतएव स्वमुक्त्यर्थं यतते कामः स्वकल्पे इत्यादि श्रुतिः का
 मायेस्य हृदि श्रिता इत्यादि कामादिमुखसंसारस्य अहंकारधर्मत्वं दर्शयित्वा त्मानं मत्संसारिणामेव मन्यते अतएव वि
 मुक्तश्चावेमुच्यते इत्यादि श्रुतिर्नित्यमुक्तमात्मानं दर्शयति एवंविधं आत्मानं त्वंपदार्थं लक्षणाया पादाना यत तदसामाना
 धिकरण्येन तत्सदलक्ष्या हृदितीयनिविषयानंदब्रह्माभेदं प्रतिपादयति तत्त्वमसीति उपपन्न एवायमर्थः उक्तमात्मनो वपि
 तादृशप्रमाणे दयाहंकारप्रमाणाभावात् तत्र न तावत्प्रत्यक्षं प्रमाणं च दुरादस्तदयोग्यत्वात् मनसः अप्रमाणत्वात् परात्मा
 नो मत्तु अयोग्यत्वेन तद्द्रव्यमनसा गृहीतुमशक्यत्वात् अतींद्रियधर्मि प्रातियोगिकं भेदस्य अनैद्रियकत्वात् चैतन्यमा
 त्रब्रह्माभेदस्यानुपलंभासंभवादपि न तदभावभेदः प्रत्यक्षः निरातिशयानंदो नुभवस्याविधावरणाप्रयुक्तत्वेन तमसि घटा
 ध्वननुभव इव न तदभेदाभावसाधकः नापि निविशेवे आत्मनि किंचिद्देवग्राह्यं नैकं किं गमसि सर्वज्ञं किंचिद्वत्तादेः

न

५

३

कात्यनिकस्य वास्तवभेदसाधकत्वायोगात् ह्यनुपपत्तेः सादिश्रुतिस्तु तयो रन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्तीति सत्त्वं अनश्नन्नन्यो अभिवाक
 श्रुतिरुत्पन्न न न न्योऽभिपश्यति इति तेषां गिरहस्य ब्राह्मणेन बुद्धितदतिरिक्तं चिदात्मविषयतया तीक्ष्णं नो भेदप्रमाणं उदरमं
 तरं कुरुतेऽथ तस्य भयं भवतीति श्रुत्या निंदितस्मनान्येतोस्ति हंकाराद्या प्रतिषिद्धस्य भेदस्य श्रुतिप्रतिपाद्यत्वायोगाच्च भेद
 मात्रस्य माया विना असंभावितप्रतियोगितया दृश्यतया च कात्यतत्त्वाच्च अतएव नार्थपत्तिरपि जीवपरभेदप्रमाणं वास्तव
 तद्द्रव्यं विना अनुपपत्त्यभावाच्च तस्मान्न त्वमस्यादिवाक्यस्य नाध्यक्षादिविरोधः नापीदं वाक्यं उपासनापरं सदेवसोस्मिदमग्र
 आसीदित्येते पक्रमेण तदेतत्तदुत्पत्त्या प्रजापियमिसादिना तदुत्पत्त्यानेन एतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सं स आत्मा तत्त्वमसीति तदुत्पत्त्युत्पत्ते
 णवा अवधत्तादुत्पत्तासुर्यश्रुतिविरोधेन अश्रुतोपासना कल्पना योगात् नापीदं वाक्यं भेदाभेदविषयं विरुद्धोक्तयोरेकदा एकत्रासंभवा
 त् मुक्तावपि भेदाभेदस्य संसाराविशेषप्रसगात् तत्त्वमस्यादिवाक्यसिद्धस्य भेदाभेदस्याप्यनिरस्य संभवाच्च अतएव सत्त्वं ज्ञाना
 दिविशिष्टब्रह्मण एव अभेदपरमिदं वाक्यमस्तीति निरस्तं सत्त्वादीनां ब्रह्मणा भेदविशिष्ट्या संभवेन मिथ्यावेशिष्टस्य श्रुतिप्रतिपाद्य
 सायोगात् तेषां भिदं न वेशिष्टसंभवात् तस्मिन् समवायादभेदस्य च संबंधत्वा संभवस्योक्तत्वात् एकधैवानुद्भूतत्वं तमेवेकं जानुं च आत्मा
 नमन्यावाचो विबुधैः प्रतिश्रुत्या ब्रह्मप्रातिपदिकार्थमात्रस्यैव दृष्टव्यत्वात् प्रातिपादनात् इतरस्य तदभावप्रातिपादनाच्च तस्मादुत्पत्तेरसंभ
 वब्रह्म तत्त्वदलक्ष्यं त्वंपदलक्ष्येण तादृशेन प्रमात्रादिसाक्षिणा अपरोक्षचैतन्येनाभिन्नं प्रातिपाद्यतर्हि निर्विशेष ब्रह्म मात्रपरमेव
 दांतशास्त्रं अतो विरक्तः शांतिदासादिसंपन्नो मुमुक्षुः ब्रह्मजिज्ञासुः तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थं गुरुमुखादुपपत्तितत्त्वं सम्यक् निश्चि
 यं यावद्गृहीतं ब्रह्मात्माभेदसाक्षात्कारस्तदनुसंधानपरस्तदेव निष्पद्यते ब्रह्म तत्त्वमसीति श्रुतः तत्त्वमसीति श्रुतिः तत्त्वमसीति श्रुतिः तत्त्वमसीति श्रुतिः
 तत्त्वमस्यादिवाक्यसंज्ञातप्रत्यक्षब्रह्मसाक्षात्कारेण निखिलभेदभ्रमनिदानाविद्यानिवृत्तौ निःशेषं सदनित्यं विस्मृतं कुरुतुं प्रव
 यक्तमिवातवाक्यात् स्वस्वरूपमेव ब्रह्म प्राप्नोति तत्त्वमसीति श्रुतिः ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति ब्रह्मैव सन् ब्रह्मा भवति
 विमुक्तश्च विमुच्यते तत्र कामोदः कः शोक एकस्वमनुपश्यतः आत्मानं चेद्विजानीयात् तद्वमस्यातिपुरुषः किमिच्छन्कस्य कामाय शरीरम
 नुसं ज्वरेत् स्मृतिरपि आत्मलाभात् तत्र विमुक्त्युपात् एतद्ध्वा बुद्धिमानूयात् कृतकृत्यश्च भारतैत्याद्या वपि तमर्थं दर्शयति यतो वाचो निव
 र्तेतेऽप्राप्य मनसा सह विशुद्धतसद्विज्ञेः सिद्धे दुर्वीशसंश्रयात् एवंभेदधिया रिव न हृदयं ब्रह्म मानसं प्रत्यभाषिमया सतः सम्य
 गालोचयं चिद इति श्री नृसिंहाश्रमा मुनिविरचितं अष्टांशुसंधानसमाप्तं श्री सावार्पितमिदं जडियानां पुस्तकं गुर्तरेदरे १७

प्ये